

mgr Magdalena Patatyn
Wydział Nauk Historycznych i Społecznych
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

Wpływ rozwoju *gender studies* i historii kobiet na badania nad problematyką elit ziemiańskich.

Gender jest pojęciem, które trudno prosto zdefiniować, ponieważ nadaje się mu wiele odcieni znaczeniowych. Funkcjonuje zatem jako nazwa konkretnego zjawiska, a także jako koncepcja dotycząca szerokiego zakresu zagadnień związanych z różnicami między męskością a kobiecością, ich genezą oraz relacjami międzyludzkimi. Socjologiczne rozumienie anglojęzycznego terminu *gender* to *kulturowa nadbudowa płci psychicznej*¹. Pojęcie to służy głównie do *nazwania różnic między kobietami a mężczyznami, które są przyswajane w trakcie socjalizacji i oparte na cechach społecznych i kulturowych, odmiennie ukształtowanych w różnych kulturach*². Są to zatem cechy określone przez kulturę i społeczeństwo każdej płci. Jedną z teorii roli społecznej, autorstwa Alice Eagly, zakłada utrwalony w historii społeczeństwa podział pracy między kobietami a mężczyznami, którego konsekwencją są różnice w oczekiwaniach społecznych dotyczących zachowań, a także rozwój umiejętności zróżnicowanych względem płci. Kobiety według tej teorii rozwinęły w sobie wrażliwość, komunikatywność, ekspresyjność, odczytywanie komunikatów niewerbalnych, czy opiekuńczość. Mężczyźni zaś opanowali sobie umiejętności potrzebne w aktywności w sferze zawodowej i publicznej³.

Gender studies to interdyscyplinarne studia, które pojawiły się na uniwersytetach Europy Zachodniej w latach 70. XX wieku. W Europie Wschodniej pojawiły się natomiast dwadzieścia lat później. Celem studiów nad społeczno-kulturową tożsamością płci jest krytyczna analiza pojęć kobiecości i męskości, rozumianych jako społeczne konstrukcje, modele, które przyswajamy w procesie socjalizacji. Badania nad płcią społeczno-kulturową dążą do zrozumienia upłciowienia podziału pracy oraz do demaskowania mechanizmów

¹ B. Szacka, *Gender i płeć*, w: *Gender w społeczeństwie polskim*, red. K. Slany, J. Struzik, K. Wojnicka, Kraków 2011, s. 20.

² *Tamże*, s. 20.

³ Zob. E. Jackowska, *Koncepcja gender – pojęcia, źródła i kontrowersje*, [w:] *Problematyka gender – mity a rzeczywistość. Koncepcje i wyniki badań*, red. E. Jackowska, I. Korpaczewska, Szczecin 2012, s. 16-19.

wykluczenia kulturowych i społecznych. Studia te obejmują szeroki zakres różnorodnych, wielowymiarowych ujęć naukowych: od badań psychologicznych, socjologicznych i socjobiologicznych, historycznych, przez badania lingwistyczne i literaturoznawcze po analizy filmoznawcze, medioznawcze i krytyczne studia nad sztuką. Łączą się one z założeniami tzw. nowej humanistyki⁴. Na płaszczyźnie polityki *gender studies* zakładają projektowanie zmian społecznych niwelujących wykluczenie, stereotypizację i hierarchizację mężczyzn i kobiet. Jak podkreśla Ewa Domańska, *nowa humanistyka wskazuje na niekończącą się walkę o sprawiedliwość, dlatego też w centrum tworzonej przez nią wiedzy stoi problem władzy*⁵. W innym miejscu zaznacza zaś, że *w nowej humanistyce nie ma miejsca na kontemplację; jest ona bowiem dyskursem interwencyjnym i walczącym, nastawionym na powodowanie zmian*⁶. W przypadku studiów nad tożsamością płciową podkreśla się ich wymiar etyczny, który ukazuje istniejące nierówności społeczne, oraz polityczny – polegający na projektowaniu zmian społecznych znoszących wykluczenie, stereotypizację i hierarchizację mężczyzn i kobiet. Przedstawiciele studiów genderowych przyjmują jednogłośnie, że nauka powinna mieć charakter krytyczny.

Studia genderowe zaczęły się rozwijać, jak to zostało już zasygnalizowane, w polskich ośrodkach naukowych w latach 90., choć już dziesięć lat wcześniej, we współpracy z aktywistkami feministycznymi, odbywały się różnego rodzaju odczyty i spotkania naukowe dotyczące tożsamości płciowej. Demokratyzacja społeczeństwa polskiego oraz możliwość swobodnego zdobywania wiedzy za granicą wzmocniły rozwój i kształtowanie się studiów genderowych. Dlatego też w ciągu ostatnich dwudziestu lat polska nauka musiała zaadaptować zarówno pojęcie *gender*, jak również jego krytykę⁷. Proces ten opisała Joanna Mizielińska: *Pojawiają się u nas jednocześnie teorie, które rozwijały się latami w innych warunkach kulturowych i do siebie odwoływały. My dostaliśmy je wszystkie niejako naraz i z całego tego chaosu próbujemy wydobyć to, co u nas może się sprawdzić i będzie stanowić użyteczne narzędzie badawcze*⁸. Obecnie studia dotyczące kobiecości, męskości i seksualności są częścią kanonu wiedzy humanistycznej. Problematyka *gender* jest obecna w wielu

⁴ *Gender w społeczeństwie polskim i na polskich uczelniach*, red. E. Krzaklewska, A. Ratecka, J. Struzik i in., „Alma Mater”, nr 122-123, s. 96-98.

⁵ E. Domańska, *Historie niekonwencjonalne*, Poznań 2006, s. 17.

⁶ K. Więckowska, *O nowej humanistyce. Z prof. dr hab. Ewą Domańską rozmawia Katarzyna Więckowska*, „Litteraria Copernicana” 2011, nr 1(7), s. 220.

⁷ *Gender w społeczeństwie...*, s. 96.

⁸ J. Mizielińska, *Płeć, ciało, seksualność. Od feminizmu do teorii queer*, Kraków 2006, s. 124–125.

ośrodkach akademickich w Polsce – np. Zespół Badań nad Kobietami i Rodziną Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Ośrodek Naukowo-Badawczy Problematyki Kobiet na Uniwersytecie Łódzkim, Pracownia Krytyki Feministycznej Uniwersytetu Adama Mickiewicza czy Interdyscyplinarna Grupa Gender Studies Uniwersytetu Wrocławskiego. Warto wspomnieć także o Feministycznym Salonie Historycznym, którego członkinie badają kobiece aspekty historii.

W polskiej humanistyce ostatnich dwóch dekad obserwujemy równoległy rozwój historii kobiet i studiów gender, między którymi w niewielkim stopniu dochodziło do wymiany wiedzy i interdyscyplinarnego dialogu. Wynikało to głównie z odmiennego podejścia do kwestii teoretycznych i metodologicznych, które – będąc warunkiem koniecznym jakiegokolwiek interdyscyplinarnego porozumienia – pozostają poza obszarem zainteresowania historyków i historyczek polskich. Ponadto wiele badaczek i badaczy gender nie ma pełnej świadomości specyfiki warsztatu historycznego, czemu towarzyszy często uproszczona i nieadekwatna refleksja historyczna. Na skutek tego dochodzi do coraz dalej idącej marginalizacji – kategorii gender w ramach historiografii, historii w programie badań gender⁹. Dynamiczny rozwój studiów gender z pewnością dał impuls do rozwoju nad badaniami tematyki kobiecej.

Warto zastanowić się nad wpływem rozwoju gender studies na rodzime badania nad kobietami w historii. W niniejszym tekście interesować będą nas przedstawicielki rodów ziemiańskich. Ponieważ tradycyjnie to mężczyzna był obecny w sferze publicznej, obecność kobiet w historiografii jest ograniczona. Uważa się wręcz, że *kobiety były nieobecne jako podmioty historii*¹⁰. Według niektórych badaczy ahistoryczna funkcja kobiet w dziejach narodu polegać miała na zapewnianiu jego biologicznej reprodukcji oraz przekazywaniu tradycji. Mężczyzna jako aktywny i historyczny, stanowił czynnik postępu. Według badaczki Seyl Benhabib, podziałowi temu nadano specyficzne nowoczesne znaczenie wraz z rozdzieleniem się struktury społecznej na ekonomię, sferę polityki, obszar działalności stowarzyszeń obywatelskich oraz sferę intymno-domową. Problematyka moralności uniezależniła się wówczas od kosmologii i nastąpiła prywatyzacja przekonań religijnych oraz

⁹ D. Kalwa, *Historia kobiet versus studia gender - o potrzebie interdyscyplinarnego dialogu*, wystąpienie wygłoszone podczas Ogólnopolskiej, interdyscyplinarnej konferencji badaczy przeszłości, Otwock, 23-24 września 2010 roku, abstrakt wystąpienia dostępny na stronie: www.staff.amu.edu.pl/~ewa/Teoretyczne_problemy_wiedzy_historycznej_abstrakty.html.

¹⁰ *Gender w społeczeństwie...*, s. 97.

kwestii „dobrego życia”. Konsekwencją było wykluczenie działań kobiecych ze sfery publicznej, a następnie całkowita dewaloryzacja tych aktywności jako „partykularnych” i należących do „natury”. Sfera prywatna, jako ściśle odrębna od publicznej zniknęła z obszaru zainteresowań refleksji politycznej i społecznej, która skupiła się na tym, co uniwersalne. Doświadczenia uczestników sfery publicznej zaczęły reprezentować to, co „uniwersalnie ludzkie”. Z tego powodu mężczyźni stali się uczestnikami historii¹¹.

Tym samym historia jest jedną z dziedzin „odzyskiwanych” dla kobiet. Angielski termin her-story (w miejsce his-story) wskazuje na nieobecność kobiet w naukach historycznych, zarówno jako aktywnych uczestniczek życia społecznego, jak i bohaterek opisów historycznych¹². Wpływ perspektywy gender w naukach historycznych przejawia się m.in. poprzez zwrócenie uwagi na do tej pory niedoceniane sfery życia, w tym historię społeczną. Arystokratki ukazywane dotąd bardzo skrótowo i głównie w kontekście działalności mężów, ojców, braci, wyróżniające się często aktywnością charytatywną i społeczną, zaczynają się pojawiać się na kartach historiografii. Powstają biogramy wyróżniających się kobiet ze szlacheckich rodów polskich. Tematyka kobieca wyraźnie cieszy się większym zainteresowaniem.

W historiografii obserwuje się także wyraźny wzrost zainteresowania wszechstronnie rozumianą tematyką życia codziennego, widzianą z perspektywy różnych nauk humanistycznych. Zauważyć można także ożywienie w rozwoju badań nad problematyką polskich elit ziemiańskich. Badania dotyczące arystokratek polskich osadzone są również w tym nurcie. Konferencje prowadzone w Polsce w ostatnich latach dotyczące życia ziemianek i biorący w nich licznie udział naukowcy są dowodem na rozwój badań nad tą tematyką. Warto wymienić choćby konferencję i towarzyszącą jej wystawę *Panie z dworów i pałaców* w Muzeum Zamoyskich w Kozłowie poświęcone kobiecie-ziemiance, jej aktywności na polu artystycznym, społecznym i gospodarczym¹³. Poruszane są tam także różne aspekty kultury materialnej, warunków życia codziennego, kontaktów artystycznych, naukowych, towarzyskich, a przede wszystkim działań charytatywnych, kulturalnych i społecznych.

¹¹ M. Bobako, *Powrót kobiet do historii – niedokończony projekt?*, „Krytyka polityczna” nr 7/8 2005, s. 256-265.

¹² W 2003 roku powstał portal internetowy *History to Herstory*, którego partnerem jest m.in. Uniwersytet w Huddersfield. Celem portalu jest zbieranie materiałów obrazujących historie kobiet na przestrzeni wieków. Tematami kolekcji tworzonych przez portal są m.in. związki i stowarzyszenia kobiece, dokumenty związane z pracą kobiet, korespondencje znanych aktywistek, czy zapiski wojenne kobiet. (www.historytoherstory.org.uk).

¹³ Zob. m.in. *Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie III, Panie z dworów i pałaców. Materiały III sesji naukowej zorganizowanej w Muzeum Zamoyskich w Kozłowie 11 – 13 października 2006*, red. H. Łaszkiwicz, t. 1, Lublin 2007.

Ukazywanie arystokratek na nowo, odkrywa przed nami obraz kobiet często zaangażowanych politycznie (jak żona Aleksandra Wielopolskiego Paulina Potocka), aktywnie troszczących się o dobro ludzi biednych i słabych (jak Zofia z Czartoryskich Zamoyska żona XII ordynata Stanisława Kostki Zamoyskiego, córka Izabelli z Flemingów Czartoryskiej), aktywnych feministek (jak Aleksandra Piłsudska). Widzimy je dzięki temu na nowo, nie tylko jako damy dbające o dom i rodzinę, patriotki pielęgnujące tradycję, lecz także jako posiadające zainteresowania, chęć do pracy społecznej, biorące aktywny udział w życiu lokalnych społeczności.

Ważnymi pracami w zakresie studiów nad dziejami kobiet są wyniki badań profesor Anny Żarnowskiej. W końcu lat osiemdziesiątych zapoczątkowane zostały prace badawcze poświęcone przemianom statusu społecznego kobiet oraz przemianom ich szans życiowych w Polsce w dobie wielkich przeobrażeń społecznych w XIX i w pierwszej połowie XX wieku (badania nie były ograniczone do warstwy arystokratycznej). Tematyka, choć podejmowana już wówczas w różnym zakresie i na różnych poziomach w krajach zachodnioeuropejskich i w Stanach Zjednoczonych, nie bez inspiracji ze strony rodzącego się ruchu feministycznego, w Polsce była jeszcze nierozwinięta. Pod koniec lat 80. Profesor Anna Żarnowska zainicjowała i stworzyła grupę badawczą, która podjęła się pionierskiej pracy nad zupełnie nowym w polskiej historiografii tematem: przemianami społecznej i kulturowej pozycji kobiety w Polsce w XIX i XX wieku na tle porównawczym. Powstały w 1989 r. Zespół Badań Społecznych Dziejów Kobiet w Polsce podjął studia nad aktywnością kobiet w życiu publicznym, na rynku pracy zarobkowej, nad wzorcami wychowawczymi, nad dostępem kobiet do wykształcenia, nad kulturą życia codziennego w rodzinie i w różnego rodzaju wspólnotach społeczno-kulturowych. Oparte przede wszystkim na rzetelnym warsztacie historycznym badania nad kulturowymi aspektami płci stanowiły wówczas całkowitą nowość w polskiej nauce historycznej. Pod naukowym kierunkiem Anny Żarnowskiej ukazała się w latach 1990-2006 wielotomowa seria rozpraw poświęcona takim kwestiom, jak szanse życiowe kobiet i mężczyzn w zmieniających się warunkach społecznych, transformacje społecznego i prawnego statusu kobiet i zmieniający się pod wpływem przemian modernizacyjnych model rodziny.

We wrześniu 1994 roku odbyło się w Gdańsku sympozjum w ramach Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, na którym zaprezentowano referaty dotyczące tematu kobiety i

rodziny w procesie przemian społecznych w Polsce. Analiza poruszanych przez referentów kwestii świadczy, że w połowie lat 90. był to temat chętnie podejmowany na różnych poziomach szczegółowości. Tematami wystąpień były wówczas m.in.: *Kobieta w społeczeństwie polskim XVI – XVII wieku; Feminizacja gospodarstw domowych w miastach polskich u schyłku XVIII wiek;*, *Kobieta w rodzinie chłopskiej i przemiany jej pozycji w drugiej połowie XIX i pierwszej połowie XX wiek;*, *Pozycja kobiety w rodzinie górniczej na Górnym Śląsku w pierwszej połowie XX wieku; Model rodziny i świadomego macierzyństwa w mieście prowincjonalnym międzywojennej Polski (na przykładzie Kielecczyzny).*

Publikacje dotyczące kobiet w historii bezpośrednio lub pośrednio, tworzone stereotypowo, z pominięciem specyfiki uwarunkowań płciowych są dziś odczytywane na nowo przez badaczy. Warto zwrócić uwagę na słowa Janusza Sławińskiego: *Śmierć wybitnej osoby [...] nie jest bynajmniej kresem dziania się jej biografii. Nie tylko dzieła zmarłego, ale i zdarzeniowy przebieg życia – podlegają następnie wielorakim reinterpretacjom, przeinaczeniom i przewartościowaniom w zmieniających się kontekstach społeczno – kulturowych. Ten sam materiał danych faktycznych układa się potem w rozmaite kompozycje odpowiadające rodzajom ciekawości i potrzeb środowisk, w których dokonuje się recepcja biografii*¹⁴. W tym kontekście należy spojrzeć na badania nad znanymi już przedstawicielami, a przede wszystkim przedstawicielkami rodów ziemiańskich, które dzięki rozwojowi gender studies, mogą na nowo zagościć w historiografii. Problem metodologiczny stanowi niewątpliwie utrwalony przez kulturę wzorzec biografii mężczyzny – ziemianina¹⁵, który pomija z różnych przyczyn sfery życia, które ważne są przy przedstawieniu kobiet z danego środowiska. Pominięcia tematów wiary, religii, życia rodzinnego, życia intymnego, zdrowia tłumaczone mogą być dobrymi obyczajami tudzież brakiem wpływu na działalność polityczną, społeczną i inne¹⁶. Należy jednak mieć na uwadze, że każda biografia, także stworzona przez historyka krytycznie odbierającego źródła nie jest *wolna od tego co przypadkowe, co jest odbiciem nieświadomości i tego, co świadomie czynimy z dostępnym nam systemem znaków*¹⁷.

¹⁴ J. Sławiński, *Próby teoretycznoliterackie*, Kraków 2000, s. 183.

¹⁵ Istnieją oczywiście biografie ziemian, które odbiegają od tego schematu.

¹⁶ J. Sosnowska, *Biografia kobieca*, w: *Biografia, Historiografia dawniej i dziś. Biografia nowoczesna. Nowoczesność biografii*, red. R. Kasperowicz, E. Wolicka, Lublin 2005, s. 187-188. Autorka przedstawia problem na przykładzie konstrukcji biografii artystek.

¹⁷ *Tamże*, s. 181.

Próby przełamania stereotypu ziemianki to m.in. podejmowanie tematów zaangażowania w życie polityczne i społeczne arystokratek, ukazywanie tych spośród nich, które podejmowały studia wyższe i odnosiły sukcesy na polu naukowym. Rozwój teorii genderowych w naukach humanistycznych wpływa na ocenę i interpretację wartości źródłowej wspomnień, dzienników, korespondencji i innych zachowanych śladów przeszłości. Być może narracja historyczna przywracająca historii kobiet zawierająca opis ich codziennego życia przedstawianego dotychczas z innej perspektywy cieszy się aktualnie większym gronem odbiorców z powodu swej niestereotypowości.

W tym miejscu warto przyjrzeć się kilku przykładowym polom badawczym, których zgłębianie i publikowanie wyników badań jest odpowiedzią na zainteresowanie życiem ziemianek polskich. W ciągu ostatniego dwudziestolecia można zauważyć znaczny wzrost liczby publikacji dotyczących historii rolnictwa ziemianstwa polskiego. Początek XX wieku w Królestwie Polskim charakteryzował się szybkim tempem przemian cywilizacyjnych, połączonych z procesami modernizacji życia społecznego i ekonomicznego. Procesy te objęły także kobiecą część społeczeństwa i oznaczały przede wszystkim wzrost aktywności w sferze życia prywatnego i publicznego. Stopień i zakres zaangażowania zależały od miejsca w hierarchii społecznej, czy uwarunkowań środowiskowych. Dzieje kobiecych organizacji rolniczych pozostawały jednak wciąż nieopracowane¹⁸. Na ogół historycy wspominali o nich na marginesie swoich zainteresowań badawczych. Wśród działaczek nie zabrakło przedstawicielek warstwy ziemiańskiej, które włączyły się w akcje organizacyjne podejmowane na terenie całego Królestwa Polskiego. Utworzyły w tym celu jedną z pierwszych na świecie i pionierską na ziemiach polskich kobiecą organizację rolniczą, którą nazwały Zjednoczonym Kołem Ziemianek - ZKZ¹⁹. Warto zauważyć, że w działalność tej organizacji zaangażowane były m.in. Eliza Orzeszkowa i Maria Rodziewiczówna. Obie otrzymały tytuły dożywotnich honorowych członkiń. Artykuły ich autorstwa publikowano na łamach organów prasowych ZKZ.

Innym przykładem mogą być nielicznie reprezentowane na kartach historiografii kobiety pochodzące z rodu książąt Lubartowiczów–Sanguszków.²⁰ Warto zaznaczyć, że

¹⁸ Zob. E. Kostrzewska, *Ruch organizacyjny ziemianek w Królestwie Polskim na początku XX wieku*, Łódź 2007.

¹⁹ E. Kostrzewska, *Kilka uwag na temat Szadkowskiego Koła Zjednoczonych Ziemianek na początku wieku XX*, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t. 7, s. 125-142.

²⁰ T. Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997, s. 363 – 376.

środowisko naukowe jest żywo zainteresowane tematyką historii Sanguszków, czego wyrazem jest m.in. konferencja pt. *Wokół Sanguszków*, zorganizowana w czerwcu 2006 roku w Tarnowie, a także bogaty zbiór publikacji dotyczących konkretnych inicjatyw członków rodu, lub elementów ich majątku. Powstał szereg prac dotyczących poszczególnych członków rodu, różnych aspektów ich życia i działalności. Tematyce roli kobiet w rodzinie Sanguszków i ich aktywności w społeczeństwie poświęcono dotąd niewiele uwagi. Wyjątkiem od tej teorii jest osoba Barbary z Duninów Sanguszkowej, o której w ostatnich latach opublikowano dwie interesujące prace²¹ oraz publikacja na temat księżniczki Heleny Sanguszkówny²². Działalność charytatywna, religijna i kulturowa, jaką prowadziły księżne z tego rodu miała ogromne znaczenie dla ówczesnego społeczeństwa lokalnego. Zbadanie historii przedsięwzięć, jakich dokonywały Sanguszkowe przyczyniłoby się do zobrazowania życia kobiet pochodzących z polskich rodów od schyłku XVIII do połowy XX wieku.

Kolejną próbą poszerzenia perspektywy historycznej o dokonania kobiet są prace będące próbą przyjrzenia się ziemiankom jako grupie społecznej i konstruowania ich portretu jako zbiorowości²³. Materiałem źródłowym są w tym przypadku m.in. liczne wspomnienia, publikacje prasowe, korespondencja. Innym tematem dotyczącym kwestii kobiecej zasługującym na usystematyzowanie jest niewątpliwie problematyka zaangażowania przedstawicielek polskich elit w działalność dobroczynną.²⁴ Kobiecej filantropii poświęcono osobne przyczynki, czy rozdziały monografii²⁵.

Inne fakty świadczące o rozwoju zainteresowania tematyką kobiecą, poza organizowaniem konferencji i wystaw, to również wydawanie dzienników, pamiętników, wspomnień, krytycznych edycji korespondencji (m.in. wydanie przez Zakłady Kórnickie w 2013 wspomnień Jadwigi Zamoyskiej – żyjącej na przełomie XIX i XX wieku, wnuczki XII

²¹ A. Jakuboszczak, *Sarmacka dama: Barbara Sanguszkowa (1718 – 1791) i jej salon towarzyski*, Poznań 2008; K. Stasiewicz, *Barbara Sanguszkowa i Elżbieta Drużbacka w świetle nowych źródeł*, Olsztyn 2011.

²² M. Jastrzębska, *Dama w jedwabnej sukni: opowieść o księżniczce Helenie Sanguszkównie*, Łomianki 2012.

²³ Zob. E. Kostrzewska, *Sprawy ważne i błahe. Autoportret ziemianek Królestwa Polskiego na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie...*, red. H. Łaskiewicz, t. I, Lublin 2007, s. 191-211.

²⁴ Udział w kwestach dobroczynnych był postrzegany w kodeksach jako jedyna dozwolona praca dla arystokratek, zob. M. Piotrowska-Marchewa, *Kobiety i filantropia. Uwagi o zaangażowaniu przedstawicielek polskich elit w działalność dobroczynną w XIX w.*, [w:] *Zachodnie wzorce i wschodnie realia. Przedstawicielki elit prowincjonalnych w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, red. M. Dajnowicz, Białystok 2009, s. 52.

²⁵ Zob. *Tamże*, s. 49-67.

ordynata zamojskiego, czy dwa lata wcześniej, w 2011 roku, biografii naukowej Jadwigi Zamoyskiej)²⁶.

Podsumowując wpływ rozwoju gender studies i historii kobiet na badania nad ziemiaństwem polskim należy zauważyć, że stwarza ona szansę rewizji pewnych utrwalonych wzorców narracji historycznej oraz daje impuls do refleksji nad metodologią badań. Podkreślić trzeba jednak fakt, że studia gender i badania nad historią kobiet nie są tożsame, lecz rozwijają się na gruncie polskiej nauki równolegle, wchodząc ze sobą w dialog.

²⁶ K. Czachowska, *Generałowa Jadwiga Zamoyska (1831 – 1923). Życie i dzieło*, Poznań 2011.